

BEWIJSSTUKKEN IN VERBAND MET
TWEË BEWAARDE SCHILDERIEN IN DE
S.-PIETERSBANDENKERK TE OOSTKAMP

1. *De Aanbidding der Herders, overschilderd met de Overhandiging aan S. Petrus van de sleutels der H. Kerk, door Jan Maes I (1657).*

De Brugse schilder Jan Maes († 1677) onderhield goede betrekkingen met de Oostkampse gildemeesters van O. L. Vrouw van de Rozenkrans. Deze laatsten zaten aan, op 23 Juni 1650, in de „Cantine van S. Donaes” te Brugge, teneinde er „met den schilderaere” de bestelling van een altaarstuk te bespreken (Doc. 1). In December 1652 onder tekenden de gildemeesters en de pastoor van Oostkamp een schuldbekentenis van 24 pond 10 sch. voor de vroeger bestelde en thans geleverde *twee* schilderijen, voor het O. L. Vrouwaltaar (Doc. 2). Wat deze twee schilderijen voorstelden, ontgaat ons, doch ze werden vanzelfsprekend opgesteld in het nieuw altaar van Granier en Godefroot (1651-1656) waarvan het oorspronkelijk contract in de vorige bijdrage werd gepubliceerd. Aangezien we anderzijds weten dat de Oostkampse kerk reeds een tafereel voor het O. L. Vrouwaltaar bezat, schilderij dat in 1627 in het „pand van Brugge” werd gekocht, vragen wij ons af, of Jan Maes hier niet enkel twee beschilderde luiken of deuren heeft geleverd. Doch dit zijn veronderstellingen: er bleef van deze werken niets bewaard en alleen is bekend dat op 17-18 November 1918 een schilderij, voorstellende „*Esther en Assuerus*” door een granaat in de kerk beschadigd werd. Het blijkbaar verkeerd begrepen iconografisch thema, stelde vermoedelijk voor, zoals E. H. M. English het met zoveel schranderheid veronderstelde: de ontmoeting van S. Ursula en haar vader¹. Bijgevolg had dit werk geen uitstaans met de verering van O. L. V. doch versierde voorheen, in het zuiderkoor, het altaar van S. Ursula. De schilderijen van het O. L. Vrouwaltaar werden door Jan Maes zelf,

¹ M. ENGLISH, *En marge du calendrier. Saint Pierre aux Liens, La Patrie*, weekblad, Brugge, 1933, nr. 32.

tien jaren nadien, in 1661-62, „verbeterd” (Doc. 12). Een eeuw later, in 1770, zal „*Jacobus van Hoestenberghe repareren en ophelderen de schilderij staende aen de autaar van O. L. Vrouw*” (Doc. 8).

De goede verhoudingen van meester Maes, t.o.v. de Oostkampse O. L. Vrouw-Rozenkransbroederschap, en zijn verscheidene bedrijvigheid ten hare bate, blijken nog uit andere posten van de rekeningen dezer gilde. Jan Maes schoot zelf vrijgevig in zijn beurs, wanneer het er op aan kwam de vijftien vaandels te bekostigen die de „mysteries” of geheimen van de rozenkrans zouden verbeelden. Hij schreef in voor 1 pond 8 sch. 4 gr.². Dan schilderde Maes de vijftien mysteriën op de doeken en vergulde de „appelen” van de vaandelstukken, tegen 16 sch. per mysterie (Doc. 5). Kwam Jan Maes zijn Oostkampse vrienden regelmatig begroeten, wij weten het niet, doch in ieder geval, hij maakt in 1663-64 de tekening „*van het rosarie op de beste casuyfel*” en ontving daarvoor als vergoeding een schilling of een half frankje van die tijden (Doc. 6).

Anderzijds heeft Jan Maes buiten de O. L. Vrouwgilde nog gewerkt voor de kerkmeesters zelf van Sint Pietersbanden. Ditmaal hebben we het geluk zijn werk terug te vinden. In het boven vermeld hoofdaltaar van broeder Fulgentius (1658) prijkte het schilderij voorstellende: *Christus die de sleutels van de H. Kerk aan S. Petrus overhandigt*. Thans vinden we dit altaarstuk in de zuidelijke beuk. De Brugse meester leverde het in 1658 (Doc. 3). In 1768-69 werd het door de meesterschilder Jacob van Hoestenberghe gerestaureerd (Doc. 7).

Heeft deze restaurator het schilderij te ingrijpend „gerepareerd” en te diep „opgehelder”? In ieder geval een *underpainting*, — een Aanbidding van de Herders! — komt thans te voorschijn door het feit dat de pigmentlagen van de bovengeschilde Overhandiging te zeer versleten geraakten. En aldus staan we voor een zonderling doek. Christus, gezeten en door Apostelen omringd, overhandigt de sleutels aan de knielende Petrus. God de Vader, door zwevende engelen

² KERKARCHIEF, *rekeningen van de gilde van O. L. Vrouw van de Rozenkrans 1661-62*, f° 5.

omringd, verschijnt in de hemel, boven het tafereel van de Overhandiging, of van de Aanbidding: in beide gevallen hoort het Opperwezen op deze plaats. Op de voorgrond ontwaart men een zittende personage, die wel op een herder lijkt. Ook de apostelen (Overhandiging) zou men voor herders (Aanbidding) nemen! En het zijn ook wel de kuddehoeders van Bethlehem, die, op de achtergrond, naast een zuil, te voorschijn komen. Het lijdt geen twijfel dat Jan Maes hier een — wellicht onafgewerkte — „Aanbidding”, in een „Overhandiging van de sleutels” heeft omgetoverd. Het valt dan ook moeilijk dit schilderij van aesthetisch standpunt te beoordelen. Het is een krachtstuk als „changement à vue”, maar toneelkunst is nog geen schilderkunst.

Mogen we aan de hand van de hier gepubliceerde documenten bekennen dat Jan Maes ons voorkomt als een wel sympathieke figuur in de Brugse schilderschool van de XVIIe eeuw; als een begaafde meester, die zich met grote inschikkelijkheid wist te voegen naar het believe van zijn cliënteel.

2. *O. L. Vrouw van de Rozenkrans, door J. A. Garemijn (1785).*

De Oostkampse kerk bezit slechts twee schilderijen. Dit hebben ze gemeen dat ze beide van bekende Brugse meesters zijn, en allebei in een ellendige toestand verkeren. Het schilderij van de noorderbeuk stelt O. L. Vrouw voor, die aan de H. Dominicus verschijnt en hem het rozenhoedje overhandigt. Het toneel speelt zich af in een ruim klassiek kerkgebouw. Zwevende engelen ontvouwen een banderol met het Ave Maria, in het stralend licht dat het gewelf doorbreekt. Het hondje, met de toorts in de muil, zien we aan de voeten van de knielende Dominicus³.

De hierna gepubliceerde documenten bieden ons, omzeg-

³ Zoals men weet zinspeelt de aanwezigheid van het hondje op het droombeeld van Dominicus' moeder, tijdens haar zwangerschap. Ze droomde nl. dat ze het leven gaf aan een hondje dat een brandende toorts in de muil hield en ermee de gehele wereld ging ontvlammen. *Legenda aurea*, 4 Augustus.

gens, het technisch ontstaan van het altaarstuk, dat de plaats innam van Jan Maes' doek, in het in de vorige bijdrage vermeld marmeren O. L. V. altaar van Granier en Godefoot⁴. Bij deze gelegenheid werden enkele werken aan het altaar zelf uitgevoerd (Doc. 20 en 22).

J. A. Garemijn⁵ was voorzeker een plichtmatige en nauwgezette ambachtsman. Zijn honorarium steunt op een reeks werkelijke onkosten, waarvan hij de verschillende bewijzen inlevert tegelijk met zijn eigenhandige factuur. Aan Jacobus Van Quaillie, meester schrijnwerker, heeft hij globaal 1 pond 15 sch. 4 gr. betaald, nl. 17 sch. 6 gr. voor het raam en 17 sch. 10 gr. voor de panelen (Doc. 21)⁶. Karel Maertens, meester schilder had het doek voorbereid d.i. geplamuurd (plumeeren), en de omlijsting fijn verguld, debet zoveel en zoveel (Doc. 12). En tot vreugde van de kunsthistorici bepaalt Garemijn nauwkeurig het onderwerp van het schilderij: *verbeeldende O. L. Vrouwe van den Roosenkrans met den H. Dominicus ... op den 26 September 1785 ... geplaceert binnen de voorschreven kercke* (Doc. 13).

In 1922 heeft de schilder Boussery, van Assebroek, dit altaarstuk gerestaureerd. Het was toen, lezen wij in de verslagen, op verschillende plaatsen overschilderd en het vertoonde scheuren⁷. Geen wonder, het ontsnapte zeker per

⁴ Zie blz. 56, nota 8.

⁵ Enkele algemene gegevens over J. A. Garemijn (° 15.4.1712, † 23.6.1799) vindt men in U. THIEME u. F. BECKER, *Allgem. Lexikon der bildenden Künstler*, XIII (Leipzig, 1920), p. 193. Thans moet de aldaar opgenomen bibliographie aangevuld worden met: FIERENS-GEVAERT, *La peinture à Bruges*, Brussel-Paris, 1922, p. 68-69; P. DE KEYSER, *De Kunst der Nederlanden*, I (1930) 1, p. 11-17; en hoofdzakelijk met: E. HOSTEN en E. I. STRUBBE, *Het leven van Jan Garemijn, Hand. Em. LXXIV* (1931), p. 81-96.

⁶ Panelen: vermoedelijk de houten betimmering van het raam, ter bescherming en afwerking van de rugzijde. Of zijn het luiken die op het altaarstuk sluiten? Deze panelen worden „wit en zwart” geschilderd, hetgeen o.i. eenvoudig wijst op het aanbrengen van een beschuttingslaag op het hout (loodwit) waarboven een zwarte verflaag, hetgeen zowel voor de achterzijde van het tafereel als voor de luiken zou hebben gepast.

⁷ BRUSSEL, *Archief van de Koninklijke Commissie voor Monumenten*

toeval aan de sloping van het altaar, in 1888. Niettemin is het werk zogoed als verloren : wij bezitten thans, op een verworpen doek, de weerschijn van vergane schoonheid. Dit schilderij was een der laatste gewrochten van de Brugse meester, die in 1799 stierf. De zwierigheid van de tekening getuigt nog voor de levendigheid van het koloriet, dat het tafereel eens fonkelen deed tussen de marmeren zuilen van het O. L. Vrouwaltaar.

Misschien mag deze korte bijdrage besloten worden met de wens dat men zich een inspanning zou laten welgevallen om, van de twee bewaarde Oostkampse schilderijen te redden wat nog mogelijk is : Garemijn's Rozenkrans' tafereel en, van Jan Maes' doek, zoniet de Overhandiging van de Sleutels dan wel de Aanbidding van de Herders⁸.

A. JANSSENS DE BISTHOVEN.

DOCUMENTEN

I.

1650, Juni 23. *Kwantantie uit de rekeningen van de gilde van O. L. Vrouw Rozenkrans, te Oostkamp betreffende het gelag te Brugge gehouden ter gelegenheid van de bestelling van een schilderij.*

Betaelt 16 sch. en 4 gr. over teere gedaen in het besteden van de schilderie van O. L. Vrouw autae in de Cantine van S. Donaes met den schilderaere, mynheere Ledroit, den bailliu, Christiaen de Dobbelaere en meer andere, mij toorconde den 24 Juny 1650.
(get.) Vande Walle 1650.

OOSTKAMP, KERKARCHIEF, *rekeningen van de gilde van O. L. Vrouw Rozenkrans*, bundel bewijzen 1650-51-52.

en Landschappen, bundel nr 6949, bescheiden van 20 April, 29 Juni, 12 Juli en 18 December 1922.

⁸ Aan de hand van Röntgenopnamen zou het mogelijk zijn vast te stellen in hoeverre de Aanbidding afgewerkt was en, in onderschildering, bewaard bleef. Het restaureren van de Overhandiging, menen wij, zou heel wat bijschilderen vergen, wat noch de bedoeling noch de uitslag van een herstelling zou mogen zijn.

2.

1652, December 8. *De proost en de gildemeesters van de O. L. Vrouwgilde erkennen op verzoek van de baljuw van Oostcamp, 24 pond 10 sch. groot schuldig te zijn aan Jan Maes voor twee schilderijen die op het O. L. Vrouwaltaar zijn geplaatst.*

Wij onderschreven Christian de Dobbelaere, proost van de Gilde van onse Lieve Vrouwe binnen Oostcamp, Guillaume de Deyne ende Maerten Verdickt, gildemeesters van de voornoemde gilde, kennen in de voornoemde qualiteyt schuldigh te sijne aen mr. Jan Maes, schilder tot Brugge, de somme van vierentwhintig ponden thien schill. grooten over den coop ende leveringhe van twee schilderije gemaect aen den altaer van Onse Lieve Vrouwe voornoemt, alles volghende het accort met den voornoemde mr. Jan Maes gemaect ter presentie van pastoir en bailliu en de voorn gildemeesters, welcke voornoemde somme van XXIII p. beloven te betalen aen de voornoemde mr. Jan Maes den eersten Apriles eerstcommende 1653 percies, ofte bij faulte van dien beloven daer van interest te betaelen in advenante van den penning seshien tot de volle betaelynghe, tote alles in advenante van resterende somme. Aldus gedaen ter presentie van dheer Gaspar van Berghe, bailliu van Oostcamp, desen acht December 1652.

(*get.*): Christiaan de Dobbelaere 1652
 bij mij Guillaume de Deyne
 G. Vandenbergh
 M. V. Dick 1652

(*onderschrift*;) *Hier op ontfaen den 12 January 1653 ses pont thien scellinghe.*

OOSTKAMP, t.a.p., *Bundel „Verscheide akkoorden van Kerkmeubels 1639 etc. tot 1882 n° 3”*. Aantekening op de rug: *Contracten tot maecken van het schilderwerck ande outaer van de gilde van Onse Lieve Vrouwe met obligatie die ghequeten is D.D.*

3.

1657-1658. *Post uit de kerkrekeningen betreffende de betaling van het schilderij voor het hoofdaltaar, aan Jan Maes.*

Item betaelt an Jan Maes op rekenijnghe van de somme van 30 p. gr. dat bedraecht het stuck schilderije tot den grooten altaer.

OOSTKAMP, t.a.p., *Kerkrekeningen over het dienstjaar 1657-1658*, f° 20 v°.

4.

1658, Juli 14. *Jan Maes erkent een afkorting te hebben ontvangen op het totaal bedrag van 30 pond groot, voor het schilderen van het hoogaltaar.*

Ontfaen bij mij onderschreven van M. Lidroict over Pieter Vandewalle de somme van 13 p. 13 sch. 11 gr. ende dat op minderinghe van het schilderen van den hoogen autaar van Oostcamp veraccordeert tot de somme van 30 p. gr. actum 14 juli 1658 (*get.:*) Jan Maes.

OOSTKAMP, t.a.p., *Ibidem.*

5.

1661-1662. *Jan Maes wordt betaald voor het verbeteren van twee schilderijen in de kapel (van O. L. V.), voor het schilderen van 15 geheimen (van de Rozenkrans) en het vergulden van de appelen (van de vaandelstokken).*

Betaelt aen mr. Jan Maes over de verbeteringhe van 2 schilderie in de capelle 10 sch. gr.

Betaelt aen mr. Jan Maes over schilderen 15 mysteries en vergulden van appelen à 16 sch. gr. ieder mysterie 12 p. gr.

OOSTKAMP, t.a.p., *rekeningen van de gilde van O. L. Vrouw van de Rozenkrans, over het dienstjaar 1661-1662*, f° 8 v° en 10 v°.

6.

1663-1664. *Jan Maes tekent een Rozenkrans op de beste kasuifel.*

Mr. Jean Maes over het teeckenen het rosarii op de beste casuifel 1 sch.

OOSTKAMP, t.a.p., *rekeningen van de gilde van O. L. Vrouw van de Rozenkrans, over het dienstjaar 1663-1664*, f° 9.

7.

1768-1769. *Het schilderij van het hoogaltaar wordt door J. van Hoestenbergher hersteld.*

... repareren ende ophelderen de schilderij van den hoogen autaar door Jacobus van Hoestenberghc meester schilder te Brugge.

OOSTKAMP, t.a.p., *Kerkrekeningen over het dienstjaar, 1768-1769*, f° 63 v°.

8.

1770. *Het schilderij van het O. L. Vrouwaltaar wordt door J. van Hoestenberghc hersteld.*

Voorts betaelt aen Jacobus van Hoestenberghc de somme van 18 sch. 8 gr. over het repareren en ophelderen de schildery staende aen den autaar v. O. L. Vrouw, ten jaere 1770.

OOSTKAMP, t.a.p., *rekeningen van de gilde van O. L. Vrouw van de Rozenkrans over het dienstjaar 1770-1771.*

9.

1784, September, 11-13. *Werken worden aan het marmeren O. L. Vrouwaltaar uitgevoerd.*

Ontfaen van Francis Dumon, Onse Vrouwe meester van de prochie van Oostcamp, de somme van elf schillingen en ses groote corandt, over het uytbreken en instellen de marbel stycken aen onse Vrouwen autaar op den 11 September en 13 September, Moreeuw twee dagen met een diender met de leveringen van een sack calck 0-11-6.

(get.) Ferdinandus Moreeuw 1784.

OOSTKAMP, t.a.p., *Kerkrekeningen, gecit. bundeltje: „Verscheide akkoorden...”.*

10.

1784, November 10; 1786, Februari 25. *Garemyjn ontvangt voor de schrijnwerker J. van Quaille de betaling van het raam en de panelen die aangewend zijn voor het schilderij van het O. L. Vrouwaltaar.*

Den 10 november 1784 geleverd door mij Jacobus van Quaille meester schrijnwerker een schilderieraem voor den autaar van O. L. Vrouwe van den Roosencrans binnen de parochiale

kercke van Oostcam bedraeght voor handt en aerbeyt 1 1-17- 6
 voors gemaect de paneelen voor den selven autae
 bedraeght voor houdt en aerbeyt - 0-17-10

1 1-15- 4

(hieronder volgt, van de hand van J. A. Garemyn :)

Ontfaen voor sr. van Quaille in voldoeninge van de speci-
 ficatie, mij toorconden desen 25 february 1786, 1 1-15-4.

(get. :) J. Garemyn.

OOSTKAMP, t.a.p., *ibidem*.

11.

1785, Mei 4. *Ontvangtbewijs van de betaling voor de levering van marmor.*

Den onderschreven dese kenne ontfanghen te hebben van Frans Dumon O.-L.-Vrouwe meester in Oostcamp de somme van seshien pont drie schellynghen en zes groote over de ghedaen leverynghe van marbel aen den autae van O. L. Vrouwe, desen 4en Mey 1785. £. 16.. 3.. 6 courant
 (get.) J. B. Rouly M : d Marbrier a Hantes 1785

OOSTKAMP, t.a.p., *ibidem*.

12.

1785, Augustus, 1786, Februari 25. *Garemyn ontvangt voor C. Maertens de betaling voor het vergulden van de omlijsting en het schilderen van de panelen die aangewend zijn voor het schilderij van het O. L. Vrouwaltaar.*

Gevroght door mijn Charel Maertens meester schilder en vergulder voor den autae van O. L. Vrouwe van den Roosen-
 crans binnen de prochiale kercke van Oostcamp in Augustus
 1785, verguldt met fijn goudt de lijstte voor de nieuwe schilde-
 rye comt voor leveren van goudt en aerbeyt £. 2-9-0
 nog geschildert de panneelen wit en swaert om aen
 den selven autae te stellen... £. 0-4-0
 voors geleevert de noodige verwen en oly om den
 doeck voor de nieuwe schilderye te plumeeren comt
 t' saement met den aerbeydt... £. 1-3-0

£. 3-16-0

(hieronder volgt, van de hand van J. A. Garemyn :)

Ontfaen voor sr. C. Maertens dese somme van drye ponden grooten sestien schellingen courant in voldoeninge van dese specificatie, my toirconden 25 february 1786

(get.) J. A. Garemyn

OOSTKAMP, t.a.p., *ibidem*.

13.

1786, Februari 25. *Garemyn erkent betaald te zijn voor het op 25.2.1786 geleverd schilderij voorstellende O. L. Vrouw met de H. Dominicus.*

By order van den Eerweerden heer Bernardus Devos Pastor in Oostcamp ende bij d' orders van Sr. Franciscus Du Mon ende Sr. Hendryck Pinket O.-L.-Vrouwe meesters van de selve kercke gemaect een schilderye verbeeldende O. L. Vrouwe van den Roosen Krans met den H. Dominicus, welke schilderye op den 26 September 1785 hebbe geplacert binnen de voorschreven kercke, dat voor de somme van vierendertigh ponden groote wisselgelt en kenne mits desen op den 25 February 1786 dese voorseyde somme ontfangen te hebben van Sr Franciscus Du Mont het ter presentie van Sr. Joannes Geernaert kerck-meester in Oostcamp, mij toorconden, daete als boven.

ƒ. 34-0-0 gr. wisselgelt

(get. :) J. Garemyn

OOSTKAMP, t.a.p., *ibidem*.

DE HOUDING VAN DE DEKEN VAN DE
CHRISTENHEID TEGENOVER EEN WOEKERAAR EN
VOORKOPER TE BRUGGE IN 1344

Gedurende de Middeleeuwen maakte men geen verschil tussen interest en woeker. De Kerk beschouwde toen als woeker en verbood het eisen uit kracht van een lening van wat ook boven de hoofdsom. Ze onderscheidde namelijk geheime woeker, waarvoor men vergiffenis kon bekomen in de biecht, en openbare woeker, die met excommunicatie, in feite zo niet in rechte, gepaard ging¹. Met de Nieuwe Tijd veranderde

¹ R. DE ROOVER, *L'évolution de la Lettre de Change, XIVe-XVIIIe siècles* (Parijs, 1953), blz. 19-20.